

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

I

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ÉTUDES № 44/1
FONDATION DE SAINT MONASTÈRE DE HILANDAR

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Tome I

Mélanges offerts à Mirjana Živojinović

Rédacteurs

Dejan Dželebdžić, Bojan Miljković

Secrétaires

Bojana Pavlović, Miloš Živković

BELGRADE

2015

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 44/1
ЗАДУЖБИНА СВЕТОГ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА

ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ

Књига I

Зборник у част Мирјане Живојиновић

Уредници

Бојан Миљковић, Дејан Целебуић

Секретари

Милош Живковић, Бојана Павловић

БЕОГРАД

2015

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
25. фебруара 2015. године.

Ова књига објављена је уз подршку
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Књига I – Tome I

<i>Гордана Радојчић-Костић, Бојана Павловић, Библиографија академика Мирјане Живојиновић (Bibliographie de l'académicienne Mirjana Živojinović) -----</i>	15
<i>Предраг Коматина, О првом помену монаштва на Атону -----</i>	27
<i>Predrag Komatina, On the first reference to monasticism on Mount Athos -----</i>	33
<i>Andreas Rhoby, Lexikographisch-sprachliche Bemerkungen zu den byzantinisch-griechischen Urkunden des Heiligen Berges Athos -----</i>	35
<i>Андреас Роби, Лексикографско-језичка запажања о грчким светогорским исправама –</i>	60
<i>Jean-Claude Cheynet, Les Tzintziloukai -----</i>	61
<i>Жан-Клод Шене, Цинцилуке -----</i>	71
<i>Frederick Lauritzen, An Athonite assembly described in the Typikon of Monomachos ----</i>	73
<i>Фредерик Лаурицен, Атонски сабор према опису у Мономаховом типикy -----</i>	81
<i>Ploutarchos L. Theocharides, The old monastery of Saint Panteleemon on Mount Athos (Paliomonastiro), once of the Thessalonian (tou Thessalonikeos) -----</i>	83
<i>Плутархос Л. Теохаридис, Стари Манастир Светог Пантелејмона на Атону (Paliomonastiro), некадашњи Солунчев (tou Thessalonikeos) манастир -----</i>	91
<i>Љубомир Максимовић, Владар и манастир -----</i>	93
<i>Ljubomir Maksimović, The ruler and his monastery -----</i>	98
<i>Бојана Крсмановић, Акт прота Герасима о уступању Хиландара Србима -----</i>	101
<i>Војана Крсмановић, The act of protos Gerasimos on ceding Hilandar monastery to the Serbs -----</i>	112
<i>Ирена Шпадијер, Алегорија раја код Светог Саве и Стефана Првовенчаног -----</i>	113
<i>Irena Špadijer, The allegory of paradise in the writings of St. Sava and Stefan the First-Crowned -----</i>	126
<i>Бојан Миљковић, Хиландарски игумански штап -----</i>	127
<i>Војан Миљковић, Hegoumenos' baton of Hilandar monastery -----</i>	137
<i>Виктор Савић, Устав за држање псалтира и Хиландарски типик -----</i>	139
<i>Viktor Savić, Rules for the use of the Psalter and Typikon of Hilandar -----</i>	147
<i>Πασχάλης Ανδρούδης, Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου Αγίου Όρους –</i>	149
<i>Πασχαλις Ανδрудис, Пирг Светог Саве у Манастиру Хиландару на Светој Гори -----</i>	164

<i>Смиља Марјановић-Душанић, Повеље за лимски Манастир Св. апостола и српски владар као ретник апостолима</i> -----	167
<i>Smilja Marjanović-Dušanić, Le corpus des chartes pour le monastère des Saints Apôtres sur le Lim et le souverain serbe comme isapostolos</i> -----	175
<i>Даница Поповић – Марко Поповић, Келије Манастира Св. Николе у Дабру</i> -----	177
<i>Danica Popović – Marko Popović, Kellia of the monastery of St Nicholas in Dabar</i> ----	186
<i>Љубомир Милановић, Illuminating touch: Post-resurrection scenes on the diptych from the Hilandar monastery</i> -----	189
<i>Љубомир Милановић, Додир просветљења: сцене Христових посмртних јављања на Хиландарском диптиху</i> -----	203
<i>Срђан Пириватрић, Хронологија првих владарских аката краља Милутина издатих после освајања Скопља</i> -----	205
<i>Srđan Pirivatrić, Chronology of first charters of King Milutin, issued after the conquest of Skopje</i> -----	213
<i>Mihailo St. Popović, Das Kloster Hilandar und seine Weidewirtschaft in der historischen Landschaft Mazedonien im 14. Jahrhundert</i> -----	215
<i>Михаило Ст. Поповић, Манастир Хиландар и сточарство у историјској области Македонија у XIV веку</i> -----	225
<i>Olivier Delouis, Un acte de vente inédit de 1321: le monastère de Karakala et la famille des Kabasilas</i> -----	227
<i>Оливије Делуи, Један неиздати купопродајни уговор из 1321. године: Манастир Каракала и породица Кавасила</i> -----	249
<i>Драган Војводић, О времену издавања повеља којима краљ Душан потврђује Хиландару даривање Манастира Светог Ђорђа и села Уложишта, а Хрусијском пиргу поклања цркву у Липљану</i> -----	251
<i>Dragan Vojvodić, On the time when the charters were issued, confirming king Dušan's donation of the monastery of St. George and the village of Uložište to Hilandar, and the church in Lipljan to the Hrusia Pyrgos</i> -----	257
<i>Antonio Rigo, Le Mont Athos entre le patriarche Jean XIV Calécas et Grégoire Palamas (1344–1346)</i> -----	259
<i>Антонио Риго, Света Гора између патријарха Јована XIV Калеке и Григорија Паламе (1344–1346)</i> -----	283
<i>Небојша Порчић, The Menologem in Serbian Medieval Document-Making</i> -----	285
<i>Небојша Порчић, Менологом у обликовању српских средњовековних докумената</i> --	298
<i>Срђан Шаркић, Стицање својине ἐξ ἀγορᾶς у грчким повељама српских владара</i> ---	299
<i>Srđan Šarkić, Acquisitions of property ἐξ ἀγορᾶς in Greek charters of Serbian rulers</i> ---	308
<i>Војана Павловић, Mount Athos in the historical work of Nikephoros Gregoras</i> -----	309
<i>Бојана Павловић, Света Гора у историјском спису Нићифора Григоре</i> -----	321
<i>Ђорђе Бубало, Логос формула у хрисовуљи цара Стефана Уроша Манастиру Лаври (1361)</i> -----	323
<i>Djordje Bubalo, The Logos-formula in emperor Stefan Uroš's chrysobull to the Great Lavra monastery (1361)</i> -----	337

Књига II – Tome II

<i>Φαίδων Χατζηαντωνίου</i> , Το κωδωνοστάσιο της Μονής Παντοκράτορος -----	339
<i>Федон Хадзиандониу</i> , Звоник Манастира Пантократор -----	357
<i>Станоје Бојанин</i> , Две изгубљене повеље Бранковића и њихова компилација (Хиландар № 58 и № 59) -----	359
<i>Stanoje Bojanin</i> , Two lost charters of the Brankovićs' and their compilation (Chilandar № 58 and № 59) -----	382
<i>Κάτια Λοβέρδου-Τσιγαρίδα</i> , Άγνωστες βυζαντινές επενδύσεις εικόνων από μονές του Αγίου Όρους -----	385
<i>Katja Loverdou-Tsigarida</i> , Непознате иконе са оплатом из светогорских манастира -----	395
<i>Миодраг Марковић</i> , О представама Светог Саве Српског у Ватопеду, с посебним освртом на фреску у Параклису Светог Димитрија -----	397
<i>Miodrag Marković</i> , About representations of St Sava of Serbia in Vatopedi monastery, with special focus on fresco in the parekklesion of St Demetrios -----	406
<i>Raul Estangüi Gomez</i> , Actes autographes de l'empereur Manuel II Palaiologos conserves dans les archives du Mont Athos -----	409
<i>Раул Естангуи Гомез</i> , Аутографски акти цара Манојла II Палеолога сачувани у светогорским архивима -----	426
<i>Тамара Матовић</i> , Μετά θάνατον δῶρον у светогорским актима -----	427
<i>Tamara Matović</i> , Μετά θάνατον δῶρον dans les actes des monastères de l'Athos -----	441
<i>Гордана Јовановић</i> , О повељи деспота Ђорђа, Јована и деспотице Ангелине Манастиру Светога Павла на Светој Гори 1495, 3. новембра, у Купинику -----	443
<i>Gordana Jovanović</i> , The charter of despot Đorđe, Jovan and despina Angelina issued to the monastery of St Paul on Mount Athos on November 3, 1495, in Kupinik -----	455
<i>Гојко Суботић</i> , Припрата Саборне цркве у Кареји почетком XVI века -----	457
<i>Gojko Subotić</i> , Le narthex de l'église cathédrale à Karyés au début du XVI ^{ème} siècle -----	465
<i>Νίκος Διονυσόπουλος</i> , Γυναικείες παρουσίες στο Άγιον Όρος: τα οικογενειακά πορτρέτα της Έλενας Ράρες και της Ρωξάνδρας Λαπουσνεάνου, πριγκιπισσών της Μολδαβίας, στις Μονές Διονύσιου και Δοχειαρίου (16 ^{ος} αι.) -----	469
<i>Никос Дионисопулос</i> , О присуству жена на Светој Гори: породични портрети принцеза Молдавије Јелене Рареш и Роксандре Лапушњану у манастирима Дионисијату и Дохијару (XVI) век -----	482
<i>Зоран Ракић</i> , Заставице четворојеванђеља бр. 33 и 69 у библиотеци Манастира Хиландара -----	485
<i>Zoran Rakić</i> , Headpieces of tetraevangelia Nos. 33 and 69 in the library of the Hilandar monastery -----	493
<i>Ђорђе Трифуновић</i> , Упутство за одређивање хронологије у старим српским рукописима (рукопис Манастира Хиландара бр. 125) -----	495
<i>Đorđe Trifunović</i> , Instructions on determining chronology in old Serbian manuscripts (Hilandar monastery manuscript No 125) -----	503

<i>Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας</i> , Άγνωστη εικόνα του Εμμανουήλ Τζάνε στη Μονή Μεγίστης Λαύρας στο Άγιο Όρος -----	505
<i>Εφθymiος Η. Цигаридаc</i> , Непозната икона Емануила Занеа у Манастиру Великој Лаври на Светој Гори -----	510
<i>Снежана Јелесијевић</i> , Карејски типик у препису јеромонаха Арсенија Суханова ----	513
<i>Снежана Елесиевич</i> , Карейский устав в списке иеромонаха Арсения Суханова ----	526
<i>Дејан Целебдић</i> , Две неиздате <i>омологије</i> о хиландарској Келији Светих Архангела у Кареји из друге половине XVII века -----	527
<i>Dejan Dželebdžić</i> , Two unpublished <i>homologiai</i> concerning the Hilandar cell of the Holy Archangels in Karyes from the second half of the 17 th century -----	539
<i>Kyriell Pavlikianov</i> , Il culto di San Costantino imperatore nei monasteri del Monte Athos --	541
<i>Кирил Павликианов</i> , Култ светог цара Константина у манастирима Свете Горе ----	548
<i>Татјана Стародубцев</i> , Икона Ваведења са Светим Савом и Симеоном Српским и Светим Харалампијем у Црквеном византијском музеју у Митилини -----	549
<i>Tatjana Starodubcev</i> , The icon of the Presentation of the Virgin in the Temple with Sts Sava and Symeon of Serbia and St Charalambos in the Ecclesiastical Byzantine Museum at Mytilini -----	564
<i>Даница Петровић</i> , Хиландарски појци-писари у XVIII веку -----	567
<i>Danica Petrović</i> , Hilandar chanter-scribes in the 18 th century -----	577
<i>Милош Живковић</i> , Иконографска забелешка о сликарству хиландарског католикона: представа Светог Сисоја над гробом Александра Великог у ексонартексу ----	579
<i>Miloš Živković</i> , An iconographic note on the wall paintings of the katholikon of the Hilandar monastery: the depiction of St. Sisoes above the grave of Alexander the Great in the exonarthex -----	586
<i>Νικόλαος Αργ. Μερτζιμέκης</i> , Περί της Ξενοφοντινής <i>ἀμπελικῆς</i> του Αγίου Φιλίππου και τών σχέσεων των μονών Ξενοφόντος και Χελανδαρίου. Ιστορική έρευνα των αθωνικών πηγών -----	589
<i>Николаос Αργ. Μερзимекис</i> , О ксенофонтском <i>винограду</i> Светог Филипа и везама Ксенофонта и Хиландара. Историјско истраживање атонских извора -----	597
<i>Весна Пено</i> , Хиландарски појци и писари новијег доба -----	599
<i>Vesna Peno</i> , The Hilandar monastery chanters and scribes of modern time -----	605
<i>Jelena Bogdanović</i> , Le Corbusier's testimonial to Byzantine architecture on Mt. Athos --	607
<i>Јелена Богдановић</i> , Ле Корбизијеово сведочанство о византијској архитектури на Светој Гори -----	622

ПРЕДРАГ КОМАТИНА

(Византолошки институт САНУ, Београд)

О ПРВОМ ПОМЕНУ МОНАШТВА НА АТОНУ

Према Јосифу Генесију из средине X века, међу учесницима сабора на коме је васпостављен култ икона у Цариграду 843. године учествовало је и изасланство монашке заједнице са Атона. То се сматра најстаријим поменом постојања организоване монашке заједнице на Атону. Међутим, на основу других, хронолошки старијих извора, није могуће закључити да је већ у то време на Атону постојала и деловала развијена монашка заједница. Почети монаштва на Атону могу се везати тек за проналазак моштију непознатог испосника, поистовећеног са Петром Атонским, крајем четврте деценије IX века и истовременим настанком њему посвећеног *Канона*, који је саставио Јосиф Химнограф, а у правом смислу за долазак Св. Јевтимија Новог са Олимпа у Витинији 859. године. Потоњи развој монаштва на Атону у потпуности је везан за личност, дело и наслеђе Јевтимија Новог. Према томе, Генесијев податак о атонској монашкој заједници 843. године јесте анахронизам.

Кључне речи: Света Гора Атонска, Јосиф Генесије, Јевтимије Нови, Григорије Декаполит, Јосиф Химнограф, Јован Колов.

Први хронолошки податак о постојању монашке заједнице на Атону доноси Јосиф Генесије из средине X века. Описујући сабор који је одржан у Цариграду марта 843. године, на коме је донета одлука о васпостављању поштовања култа икона и када је за цариградског патријарха изабран Методије (843–847), Генесије додаје како тог дана, када је *Божја црква њовраишила свој углед, сиђоше* (монаси) *са чувене горе Олимѡа и са Аѡона као и са Иде, али и из заједнице са Кимине* (κατ'ασιν ἐκ τοῦ περιωνύμου ὄρους Ὀλύμπου Ἰθω τε καὶ τῆς Ἰδης, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ κατὰ Κυμινᾶν συμπληρώματος), *и славно објављујући њавославље, царским се даровима и часним знамењима задовољавајући, у своје се исѡоснице ѡвоукоше*.¹

¹ Iosephi Genesii Regum libri quattuor, edd. A. Lesmueller-Werner – I. Thurn, Berolini – Novi Eboraci 1978, (IV, 3) 58.19–24.

Генесијев податак је читав век познији од догађаја о којима сведочи, а у историјској науци је однос према њему био различит – неки истраживачи су га прихватили као потпуно веродостојан,² док су му други прилазили са више опреза.³ У овом раду покушаћу да утврдим ко је од њих био ближе истини, тј. у којој мери поменути Генесијев податак заслужује поверење, и то заснивајући истраживање на изворним подацима о развоју монаштва на Атону, не узимајући у обзир чињеницу да ниједан други извор који описује сабор из 843. године не потврђује Генесијев податак о присуству атонских монаха на њему.⁴

Остављајући Генесијев податак по страни, прво поуздано сведочанство о присуству монаха на Атону налази се у *Житију Светог Јевтимија Новог* († 898), које је почетком X века написао његов ученик, епископ Василије.⁵ Свети Јевтимије Нови, световног имена Никита, подвизавао се на гори Олимп у Витинији, тада на врхунцу своје славе и угледа, током петнаест година, између 843. и 858. године. Велики потрес који је задесио византијску цркву 858. године, збацивањем патријарха Игњатија и устоличењем Фотија, унео је немир и у Јевтимијеву монашку заједницу, јер је Никола, игуман манастира у коме је живео Јевтимије, тада напустио бригу о свом манастиру.⁶ То је био преломни моменат у Јевтимијевом животу – одлучио је да напусти гору Олимп и упути се ка Атону. Његов животописац, епископ Василије, исказао је то следећим речима: *...Велики наш учитељ Јевтимије, видевши манастир напуштен од заштитио учитеља, схватајући њу прилику себи као оправдани повод, озбиљно намери врхове Атона да досегне, који су му се одавно обраћали и у њежњама му лежали љубављу према њиховини* (τὰς τοῦ Ἄθω κορυφὰς ἐπικαταλαβέσθαι διὰ σπουδῆς τίθεται, πάλαι αὐτῷ προφημισθεΐσας καὶ ἐν ἐφέσει κεκμένας τῆς ἡσυχίας τῷ ἔρωτι).⁷ Пре одласка на Атон, Јевтимије је зажелело да прими велику схиму. Када се и то догодило, упутио се ка Атону са пријатељем Теостириком, пошто је на витинијском Олимпу провео целих петнаест година.⁸ Према изричитим наводима животописца, Јевтимијев одлазак са Олимпа на Атон догодио се након што је Фотије устоличен за цариградског патријарха 25. децембра 858. године.⁹ Ако се томе дода време које је протекло од тада до тренутка када је Јевтимије примио велику схиму, постаје јасно да његов одлазак са Олимпа на Атон припада 859. години.¹⁰

Када је Јевтимије, након путовања преко Никомидије и сусрета с породицом, коначно стигао на Атон и ту се настанио, он је, како наглашава његов животописац, *задовољио давнашњу њежњу и бригу за њодвизавање* (ἐξ ἐφέσεως παλαιῆς καὶ μεμεριμνημένης τῆς ἀσκήσεως ἀπολαύσαντος).¹¹ По повратку пријатеља

² Д. Пајахрисанију, Атонско монаштво, Београд 2003, 49–50.

³ R. Morris, *Monks and Laymen in Byzantium 843–1118*, Cambridge 1995, 35, 43.

⁴ Уп. П. Комајина, Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I, Београд 2014, 38–50.

⁵ Vie et office de Saint Euthyme le Jeune, ed. L. Petit, Paris 1904, 4–8; D. Papachryssanthou, *La vie de Saint Euthyme le Jeune*, REB 32 (1974) 226–234.

⁶ Petit, Euthyme le Jeune, 24.20–25.31.

⁷ Ibidem, 25.33–26.3.

⁸ Ibidem, 26.3–21.

⁹ Уп. Комајина, Црквена политика, 103–116.

¹⁰ Пајахрисанију, Монаштво, 58, ставља Јевтимијев долазак на гору у почетак 859. године.

¹¹ Petit, Euthyme le Jeune, 26.23–28.28.

Теостирикта на Олимп, Јевтимије се повезао са извесним Јосифом, Јерменином, који је већ одавно био на Аџону (ὄστις ἐκ πολλοῦ προῦπῆρχε τῷ Ἄθῳ), и са њим отишао у његово *испосничко рвалишиџе* (πρὸς τὴν ἀσκητικὴν αὐτοῦ παλαίστραν).¹² Тако ће Јевтимије и Јосиф постати окосница испосничке заједнице на Атону наредних година, око које ће се окупљати нови испосници.¹³

Цела повест епископа Василија о Јевтимијевом доласку на Атон садржи два битна податка о месту горе Атон на мапи монашких заједница Ромејског царства у то време, тј. 859. године. Животописац најпре истиче како је Јевтимију, због његове *љубави према џишици*, давнашња жеља била да *досегне врхове Аџона*, а затим понавља како је дошавши тамо он *задовољио давнашњу џежњу и бригу за џодвизавање*. Дакле, током свог петнаестогодишњег боравка на гори Олимп, између 843. и 859. године, Јевтимије је чуо за гору Атон као место погодно за подвизавање испосника. Други битан податак је тај да је испосник Јосиф, кога је Јевтимије упознао на Атону, већ одраније био тамо и имао своје *испосничко рвалишиџе*, што непобитно сведочи о томе да су монаси већ настањивали ову гору средином IX века.

Извори, дакле, потврђују присуство монаха на Атону сразмерно кратко време након сабора из 843, на који су, према Генесију, и они послали своје представнике. Шта, међутим, о монасима на Атону знају извори који описују време непосредно пре тога?

Један други познати светитељ средњовизантијског периода, Свети Григорије Декаполит, живео је управо током четврте деценије IX века у Солуну. Негде око 836/837. године, ношен истом жељом за подвизавањем у миру као и Јевтимије Нови нешто касније, он се упутио из Солуна *са једним учеником ка горама словенских џредела, надајући се да ће џамо џронаћи жељену џишици* (σὺν ἐνὶ τῶν μαθητῶν ὀρμῆσαι πρὸς τὰ τῶν Σκλαβηνῶν μερῶν ὄρη ἡλικότι ἐν τούτοις ἡσυχίας τῆς ἐπιποθουμένης τυχεῖν).¹⁴ Будући да је тада живео у Солуну, поставља се питање зашто се он није упутио ка Атону, ако је то већ и тада било познато подвижничко место, већ у *горе словенских џредела*, највероватније северозападно од града.¹⁵ Да ли то значи да Григорије Декаполит 836/837. године у оближњем Солуну још увек није дознао о Атону оно што ће двадесетак година касније дознати Јевтимије на удаљеном Олимпу у Малој Азији – да је то место где се може подвизавати на миру?

Ипак, могло би се рећи да су почеци атонског монаштва у неку руку, посредно, ипак повезани са Григоријем Декаполитом. Наиме, његов ученик, добро познати Јосиф Песнописац (Химнограф), који је уз Григорија боравио у Солуну између 831. и 841. године, саставио је *Канон Св. Пејру Аџонском*.¹⁶ Повод за

¹² Ibidem, 28.28–29.3, 29.20–30.1.

¹³ Ibidem, 28.28–38.2.

¹⁴ Ignatios Diakonon und die Vita des Hl. Gregorios Dekapolites, ed. G. Makris, Stuttgart – Leipzig 1997 (BA 17), § 49.1–3.

¹⁵ La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle, ed. F. Dvornik, Paris 1926, 35–37.

¹⁶ О животу и делу Јосифа Химнографа, cf. D. Stiernon, La vie et l'œuvre de S. Joseph l'Hymnographe, REB 31 (1973) 243–266.

састављање канона био је проналазак моштију непознатог испосника на Атону, приписаних Петру Атонском,¹⁷ монаху за којег није утврђено када је живео, али чија је успомена живела у традицији тог краја.¹⁸ Сматра се, као највероватније, да је Јосиф свој *Канон* саставио у време боравка у Солуну, између 831. и 841. године, или мало касније, јер би се вест о проналаску чудотворних моштију на Атону најпре прочула у Солуну.¹⁹

У *Канону* Јосиф пева како је Петар настанио *ненасићањену љусицињу, неџроходни љредео горе* (ἡ ἐρημία ἡ ἀοικήτος, ὄρος τὸ μέρος τὸ δύσβατον),²⁰ и то *горе Аџона* (Ἄθωνος ὄρος), као некада *Тесвићанин Илија Кармилијску гору*.²¹ У изразима *ненасићањена љусициња, неџроходни љредео горе*, осим уобичајених општих места, требало би препознати и доживљај Атона самог Јосифа. Другим речима, није ли у време када су мошти давнашњег испосника пронађене и када је Јосиф саставио свој њему посвећен канон, око 840. године, Атон још увек био само *ненасићањена љусициња*?

У сваком случају, уколико је било тако, онда су управо проналазак наводних моштију Петра Атонског и њему посвећен *Канон* Јосифа Химнографа допринели ширењу гласа о Атону као месту на коме онај који тежи подвизавању у тишини може наћи жељени мир, гласа који је наредних година допро и до великих монашких заједница славног витинијског Олимпа, а међу њима и до Јевтимија Новог, или можда до неких других, данас непознатих монаха, а преко њих и до Олимпа и Јевтимија.

Подаци из *Жиџија Јевџимија Новог* епископа Василија не остављају утисак да је у време Јевтимијевог доласка на Атон 859. године тамо било много монаха подвижника. У њима се налази помен само једног за кога се изричито наводи да је *већ био на Аџону* – то је био Јосиф, Јерменин, који је и постао Јевтимијев сарадник и пратилац. У приповести епископа Василија о њиховим заједничким испосничким подвизима првих година Јевтимијевог боравка на Атону,²² само из једног места се може наслутити присуство и других монаха на гори – тамо где он наводи Јевтимијеве речи упућене Јосифу, да се *незнано свима* (πᾶσιν ἀγνώστῳ) затворе у пећину.²³ У прилог тези да је у време Јевтимијевог доласка тек незнатан број монаха био на Атону говорила би и чињеница да он сам није волео да борави међу великим бројем људи и напуштао би своје место боравка чим би се у његовој околини појавило такво мноштво, одлазећи даље и тражећи ново и још осамљеније место.²⁴ Није ли, уосталом, то и био разлог да он након петнаест година напусти витинијски Олимп, који је тада био на врхунцу

¹⁷ D. Papachryssanthou, L'office ancien de Pierre l'Athonite, AB 88 (1970) 37.

¹⁸ *Паџахрисанију*, Монаштво, 51–57; *Ј. Максимовић*, Светогорска управа кроз векове, Казивања о Светој Гори, Београд 1995, 26; K. Lake, The Early Days of Monasticism on Mount Athos, Oxford 1909, 8–17, био је мишљења да је Петар светитељ IX века и да је умро око 890. године, након што је на гори Атон живео од око 840, али је такво мишљење оправдано одбачено.

¹⁹ *Паџахрисанију*, Монаштво, 51–54.

²⁰ Papachryssanthou, Office ancien, 39.

²¹ Ibidem, 40.

²² Petit, Euthyme le Jeune, 28.28–30.6.

²³ Ibidem, 29.21–24.

²⁴ *Паџахрисанију*, Монаштво, 65–69.

славе и на коме је све врвело од монаха и подвижника, и упути се у „западне пределе”, на Атонску гору, због љубави *ѓрема ѓишини* (τῆς ἡσυχίας τῷ ἔρωτι)?

Како стоји у *Житију Јевтимија Новог*, тек са њим почиње да расте монашка заједница на Атону, и то захваљујући пристизању монаха привучених примером његовог подвижништва и његовом испосничком славом, коју је стекао пре свега због трогодишњег пребивања у пећини у најсуровијим условима живота, између 859. и 862. године.²⁵ Према *Житију*, када је након те три године коначно изашао из пећине, био је *исѓосницима дочекан* (τοῖς ἄσκηταῖς προσδοκώμενος), *којих се већ ѓојавило много због ѓодражавања њега и због гласа који су имали о њему* (ἤδη πλείοσι γενναμένους ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν μῆσεως καὶ διὰ φήμης ἔχουσι τὰ περὶ αὐτοῦ), *који је Јосиф објављивао, иако га није виђао*.²⁶ Након тога, провео је с њима дуже време и *видљивом врлином више него невидљивом славом изграђивао је оне који су му ѓрисиѓујали*.²⁷ С краћим прекидима, узрокованим његовим одласцима на витинијски Олимп 863. и Солун 864/865. године, Јевтимије је проборавио на Атону до око 866. године.²⁸ За то време он је окупио на гори не само све ширу заједницу својих ученика већ и неке своје старе познанике са витинијског Олимпа, попут Теостирикта и остарелог монаха Теодора, који га је раније произвео у великосхимника.²⁹ Његова заједница на Атону, назвали је *лавром* или не,³⁰ толико је порасла да је већ и самом Јевтимију, увек жељном самоће, постало нелагодно да борави у њој. Према речима животописца, Јевтимије је тамо *ѓроводио мало времена, због насељења монаха на гори ради ѓодражавања њега* (διὰ τὴν ἤδη τῶν μοναχῶν ἐν τῷ ὄρει τῇ πρὸς αὐτὸν μῆσει κατοίκησιν), *које је постало упоредиво са доколицом и досађивањем једних другима у граду* (ὡς ἐν ἄστει σὺν ἀλλήλοις διατριβῆν καὶ παρενόχλησιν), *а ѓонајвише њему, коме су сви долазили и одлазили као војводи и најисѓакнуѓијем, сада оѓеѓ као свешѓѓенику, ѓрезвиѓѓеру и левиѓу и најѓлемениѓијем међу свешѓѓеницима*.³¹

Јевтимије је због тога напустио Атон и остатак живота проводио претежно у манастирима које је основао на Халкидици и у околини Солуна – Врстаму и Перистерама, одлазећи на гору само с времена на време, да би последњи пут тамо провео више времена тек пред своју смрт 898. године.³² Према житију које му је посветио епископ Василије, Јевтимију припадају искључиве заслуге за заснивање снажног монашког центра на Атонској гори. Премда подаци на којима та слика почива обилују општим местима,³³ други извори сведоче да су целокупни потоњи развој монаштва на Атону и његова организација у потпуности везани за Јевтимијево наслеђе.

²⁵ *Petit*, Euthyme le Jeune, 30.7–32.18; *Паѓахрисанѓу*, Монаштво, 61–62.

²⁶ *Petit*, Euthyme le Jeune, 32.19–24.

²⁷ *Ibidem*, 32.24–25.

²⁸ *Ibidem*, 32.25–34.23; *Паѓахрисанѓу*, Монаштво, 63–67.

²⁹ *Petit*, Euthyme le Jeune, 32.25–33.19.

³⁰ Да је Јевтимије око себе на Атону оформио *лавру* сматрао је *Lake*, *Early Days*, 44–48; против таквог мишљења је *Паѓахрисанѓу*, Монаштво, 63.

³¹ *Petit*, Euthyme le Jeune, 34.23–27.

³² *Ibidem*, 34.24–48.10; *Паѓахрисанѓу*, Монаштво, 67–69, 78–81.

³³ О општим местима у византијској житијној књижевности, cf. *A. Kazhdan*, *A History of Byzantine Literature (650–850)*, Athens 1999, 400; *Ђ. Трифуновић*, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 199–221.

Када је 866. године напустио Атон и отишао на острво Неи, Јевтимије је повео са собом двојицу својих ученика – Јована Колова и Симеона.³⁴ Након што су провели заједно неко време на острву, одакле су морали да оду због опасности од арабљанских поморских напада,³⁵ њих двојица су се одвојили од свог учитеља – Симеон је отишао у Грчку, а Јован Колов у Сидирокавсију на Халкидици.³⁶ Недалеко одатле, у епископском граду Јерису, Јован Колов је ускоро основао манастир по њему назван *Коловов* (тођ Коловођ).³⁷ Управо је чврста веза тог манастира са атонским подвижницима посведочена у првом сачуваном царском акту намењеном атонским монасима – сигилиону који је издао цар Василије I 883. године. Тим сигилионом цар је *исѿоснике горе Аѿѿон и ѿамошњи манастир који је недавно ѿодигао Јован звани Колов* ослободио од самовоље стратега и царских чиновника и забранио да на гору улазе људи епископије Јериса са својим стадима.³⁸ Монаси Колововог манастира искористили су промену на престолу 886. године да потврдно повељом новог цара Лава VI 886/887. године *ѿодвласѿе целу гору Аѿѿон и свеѿше људе који се ѿдвизавају у њој ѿод соѿсѿивену надлежности*.³⁹ Атонски подвижници су се против тога побунили и уз помоћ једног другог познатог светитеља тог доба, Св. Власија Аморијског, успели у настојању да исти цар 908. године поништи своју повељу из 886/887. и обезбеди самосталност атонских подвижника у односу на Коловов манастир у Јерису и утврди границе поседа на које је манастир заиста имао право.⁴⁰

Дакле, након одласка Јевтимија и неких његових следбеника са Атона шездесетих година IX века и њиховог настањивања на Халкидици, где су оснивали своје манастире, атонски подвижници су и даље остали у чврстој вези са њима и њиховим новим манастирима. Кроз борбу за самосталност у односу на те манастире, Атон је полако прерастао у велико подвижничко средиште Ромејског царства. Цареви X века утврђивали су и проширивали привилегије атонске подвижничке заједнице,⁴¹ тако да се већ средином тог века она нашла сасвим у рангу са осталим, старијим и славнијим монашким заједницама – Олимпом, Киминасом, Идом и другима – да би их ускоро све бацила у засенак.⁴² Управо у то време почиње и оснивање првих манастира на Атону и дотада искључиво испосничка атонска заједница почиње да прераста у претежно општежитијну заједницу.⁴³

Том времену, а не оном век ранијем, одговара и Генесијева вест о монашкој заједници Атона. Она сама јако подсећа на Генесију савремену вест Теофановог Настављача, како је цар Роман Лакапин 941/942. године одредио да се *монаси-ма Олимѿа, Киминаса, Аѿѿона, Варахеја и Лаѿира* (τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ὀλύμπου,

³⁴ *Petit*, Euthyme le Jeune, 34.27–32.

³⁵ *Ibidem*, 34.27–37.10.

³⁶ *Ibidem*, 37.10–18; *Паѿахрисанѿу*, Монаштво, 71–72.

³⁷ *Паѿахрисанѿу*, Монаштво, 81–84.

³⁸ *Actes du Prôtaton*, ed. *D. Papachryssanthou*, Archives de l' Athos VII, Paris 1975, no. 1, p. 180; *Паѿахрисанѿу*, Монаштво, 83, 93–98; *Максимовић*, Светогорска управа, 27.

³⁹ *Prôtaton*, no. 2, p. 184.

⁴⁰ *Prôtaton*, no. 2, pp. 184–185; Vita S. Blasii Amoriensis, AASS Novembris IV, edd. *H. Delehaye* – *P. Peeters*, Bruxelles 1925, 667–668; *Паѿахрисанѿу*, Монаштво, 84–85, 98–109.

⁴¹ *Prôtaton*, no. 3–7, pp. 187, 191–192, 195–197, 201–202, 209–215.

⁴² *Паѿахрисанѿу*, Монаштво, 109–120.

⁴³ *Ibidem*, 121–136; *Максимовић*, Светогорска управа, 27–30.

τοῦ Κυρίνῃ, τοῦ Ἄθωνος, τοῦ Βαραχέως καὶ τοῦ Λάτρους) даје годишња помоћ у износу од једне номизме по глави.⁴⁴ У питању су, дакле, готово исте оне горе које помиње Генесије, само што он не наводи Варахеј и Латр, али наводи Иду. Очигледна веза та два податка само потврђује тезу да се Генесијева вест односи на средину X века. И једна ранија вест Теофановог Настављача, Симеона Логотета и Настављача Георгија Монаха из времена око 927. године, помиње бригу цара Романа о монашким заједницама, наводећи том приликом горе Олимп, Киминас, Хриси Петру и Варахеј.⁴⁵ Тада, како се види, међу њима још увек нема Атона, али га већ 941/942. налазимо међу најзначајнијим монашким центрима Царства, и то на високом месту, одмах иза Олимпа и Киминаса. Генесијева вест, дакле, одсликава дух времена који описују и поменуте вести Теофановог Настављача и других њима савремених аутора, дух средине X века, када су цареви водили јединствену бригу о свим најзначајнијим монашким центрима Царства, у чији одабрани круг је управо у то време ступила и атонска заједница. Један век раније, у години 843, на коју се односи Генесијева вест, Атон још увек није био на путу да постане *Свети Гора*. Према свему изнетом, намеће се закључак да је вест Јосифа Генесија о присуству изасланства монашке заједнице Атона на сабору у Цариграду 843. године – анахронизам.

Predrag Komatina

(Institute for Byzantine Studies of the SASA, Belgrade)

ON THE FIRST REFERENCE TO MONASTICISM ON MOUNT ATHOS

According to Joseph Genesisius, a mid–10th century writer, there was a delegation of a monastic community of Mount Athos, along with representatives of other Byzantine monastic centers of the time, present at the Council of 843 in Constantinople, at which the veneration of the holy and honorable icons was restored. The fact is that information comes from a source which is a whole century posterior to the events it describes, so there is a need to examine to what extent it deserves confidence.

Apart from Genesisius, the first truly reliable record of the existence of monasticism on Mount Athos comes from the *Vita of St. Euthymius the Younger*, composed by the bishop Basile at the beginning of the 10th century. According to this source, St. Euthymius came to the Mount Athos from the Mount Olympus in 859. There are only two elements in the *Vita* that points to the presence of monks on Mount Athos prior to Euthymius' arrival – the words that it was his old desire to *reach the peaks of Mount*

⁴⁴ Theophanes Continuatus et al., ed. I. Bekker, Bonnae 1838 (CSHB 45), 430.18–21.

⁴⁵ Ibidem, 418.23–419.5, 910.7–12; Symeonis magistri et logothetae Chronicon, ed. S. Wahlgren, Berolini – Novi Eboraci 2006 (CFHB 44/1), § 136.59.

Athos in order to fulfill his constant striving for ascetic life in silence and solitude, and the fact that, having arrived there, he met a monk named Joseph, *who had already been on Mount Athos*.

Thus, those words confirm the presence of some monks on Mount Athos in the middle of the 9th century, some time after the Council of 843. Nevertheless, the sources relating the period prior to 843 testify quite contrary. In 836/837, St. Gregory the Decapolite, who at that time was living in Thessalonica, driven by the same desire for ascetic life in silence and solitude as St. Euthymius some decades later, did not choose to fulfill his vows on Mount Athos, but instead headed to the *mounts of the Slav regions*, to the Northwest of the city. Does this mean that at that time in Thessalonica he had no knowledge of Mount Athos as a place suitable for life of a hermit?

But, at the end of the fourth decade of the 9th century the relics of an unknown hermit were found on Mount Athos, and those relics were identified as the relics of a certain Peter the Athonite, a hermit who had lived on the Mount at an unknown period of time, but whose memory was living among the people of Chalcidice and Thessalonica. Celebrating that event, a *Canon* dedicated to the Saint was composed by St. Joseph the Hymnographer, a disciple of Gregory the Decapolite, who at that time was also living in Thessalonica with his teacher. It is most probable that the invention of a saint's relics and composition of the *Canon* spread out the glory of St. Peter the Athonite and Mount Athos in the fifth decade of the 9th century, attracting monks from various parts of the Empire, the word of which soon reached Mount Olympus and Euthymius the Younger.

According to his *Vita*, there was not many monks on the Mount when Euthymius came to Athos in 859. The *Vita* mentions only one of them, Joseph the Armenian, who became the closest associate of Euthymius. It was only after Euthymius' arrival and due to the fame of his ascetic efforts that many more monks were attracted and start coming to the Mount. Soon the number of monks on the Mount became so great, that „it was hard to distinguish it from a city“, which greatly disturbed Euthymius, accustomed to solitude, so that he left Athos in 866 to found monasteries in Chalcidice.

Although he only rarely visited the Mount until his death in 898, further development and organization of monasticism on Mount Athos are entirely based on his legacy. One of his closest disciples, John Colobus, who left the Mount along with Euthymius in 866, soon afterwards founded his own monastery, called the Colobus' monastery, in the episcopal city of Hierissus in Chalcidice, near the Mount Athos, which kept firm ties to the hermits of the Mount. It was due to the legal issues concerning the hermits of the Mount and Colobus' monastery, that the Byzantine emperors Basile I and Leo VI issued first imperial charters to the monks of the Mount in 883, 886/887 and 908. The privileges then obtained by the monastic community of Athos were only expended by subsequent emperors of the 10th century. Because of that, the Mount Athos in the middle of the 10th century entered the ranks of the most influential monastic centres of the Empire – Olympus, Cyminas, Baracheus, Latros, Ida...

Genesisius' data on Athonite monks belonged exactly to the historical context of the mid-10th century, when Genesisius was living and writing his *Reigns of the Emperors*. Placing them in 843 must be considered an anachronism.